

چکیده‌ای از یافته‌های ارزشیابی میزان موفقیت طرح سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی

تهیه‌چکیده: اکرم یغمائیان
مجری پژوهش: دکتر محمود شهابی

اشاره

درصد بالایی از عرضه و تقاضای کتاب در کل کشور به کتاب‌های آموزشی اختصاص دارد؛ کتاب‌هایی که به دلیل تأثیر آموزشی و تربیتی، حساسیت فراوانی نسبت به آن‌ها وجود دارد. بر اساس همین حساسیت، کارشناسان وزارت آموزش و پرورش نسبت به شکل و محتوای برخی از این کتاب‌ها و عدم انطباق آن‌ها با استانداردهای کتاب‌های آموزشی ابراز نگرانی کرده‌اند. وجود چنین مسائل و مشکلاتی از سال‌ها قبل، سرانجام به مداخله آموزش و پرورش در بازار عرضه و تقاضای کتاب‌های آموزشی و شکل‌گیری ایده سامان‌دهی کتاب‌های مزبور انجامید. دکتر محمود شهابی، طی سال‌های ۹۳-۱۳۸۹، به منظور بررسی میزان اثربخشی طرح سامان‌دهی، پژوهشی با همین عنوان انجام داده است. که خلاصه این پژوهش به نظر شما می‌رسد.

ضرورت این ارزشیابی

«طرح سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی» با هدف هدایت ناشران، مؤلفان و دست‌اندرکاران امر چاپ و نشر (اعم از دولتی و غیردولتی) به سوی تولید و انتشار کتاب‌های آموزشی مطلوب منطبق با راهنماهای برنامه درسی دوره‌های تحصیلی، یکی از مؤلفه‌های اصلاحات در نظام آموزش و پرورش محسوب می‌شود که از سال ۱۳۷۹ اجرا شده است. اجرای این طرح انرژی، زمان و هزینه‌های نسبتاً زیادی را به نظام آموزش و پرورش تحمیل می‌کند. از این رو، تنها دلیل توجیه‌کننده تداوم چنین طرحی، اثربخشی آن مطابق با اثرات مورد انتظار است. تحقیق حاضر با هدف بررسی میزان موفقیت این طرح و برای پاسخ به سؤال‌های زیر انجام شده است:

● اثرات مورد انتظار دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی از اجرای طرح سامان‌دهی در نگرش‌ها و رفتارهای هر یک از

نقش آفرینان عرصه تولید و مصرف کتاب‌های آموزشی کدام‌اند؟
● تا چه حد اثرات مورد انتظار آن دفتر از اجرای طرح سامان‌دهی در نگرش‌ها و رفتارهای هر یک از نقش آفرینان عرصه تولید و مصرف کتاب‌های آموزشی تحقق یافته‌اند؟
● چه راهکارهایی برای افزایش میزان تحقق اثرات مورد انتظار به‌ویژه از طریق اصلاح فرایند اجرای طرح سامان‌دهی می‌توان پیشنهاد کرد؟

در واقع این پژوهش در پی آن است که دریابد، طرح سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی تا چه حد در دستیابی به اهداف خود در دو زمینه عرضه و تقاضای کتاب‌های آموزشی (یعنی تشویق ناشران، مؤلفان و مترجمان، به تأمین نیازهای آموزشی دانش‌آموزان و معلمان و تبعیت از استانداردهای اعلام‌شده، و ترغیب معلمان، دانش‌آموزان و والدین آنان به خرید و مطالعه کتاب‌های معرفی‌شده) موفق بوده است و برای اصلاح نقاط ضعف احتمالی طرح چه توصیه‌ها و پیشنهادهایی می‌توان ارائه کرد.

پژوهش حاضر از نظر شیوه گردآوری اطلاعات پیمایشی، از نظر هدف توصیفی، و از نظر نوع و ماهیت نتایج، یک تحقیق کاربردی است. جامعه آماری تحقیق شامل شش گروه ناشران، مؤلفان و مترجمان، معلمان، دانش‌آموزان و اولیای آن‌ها بوده است. با توجه به دسترسی محقق به چارچوب نمونه‌گیری در مورد هر شش جامعه آماری، نمونه‌های انتخاب‌شده همگی با روش‌های نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای تعیین شدند. حجم نمونه برای شش گروه فوق به ترتیب عبارت‌اند از ۴۷، ۳۴، ۲۴۱، ۴۷۶، ۳۴۸ و ۶۰ نفر (در مجموع ۱۲۰۲ نفر).

یافته‌های پژوهش

اجزا و مؤلفه‌های طرح سامان‌دهی را می‌توان در قالب چهار بعد درون‌دادها (ورودی‌ها)، فعالیت‌ها، برون‌دادها (خروجی‌ها) و برایندها به یکدیگر پیوند داد. در اینجا ضمن معرفی این چهار

مؤلفه، مصادیق آن را در رابطه با طرح سامان بخشی بیان می‌کنیم: **دروندادها:** منظور از دروندادها منابعی هستند که به اجرای یک برنامه یا طرح خاص اختصاص می‌یابد؛ اعم از پول، تأسیسات، کارکنان و زمان داوطلبانه‌ای که افراد برای انجام امور صرف می‌کنند. مثلاً در مورد طرح سامان‌دهی می‌توان به اعتبار یا بودجه اختصاص یافته به اجرای این طرح، تأسیسات و امکانات سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی در وزارت آموزش و پرورش، کارکنان دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی و زمان داوطلبانه‌ای که همه طرف‌های ذی‌نفع در اختیار اجرای طرح سامان‌دهی قرار می‌دهند، اشاره کرد. منظور از دروندادها، منابع مالی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی برای اجرای طرح سامان‌دهی، تأسیسات و امکانات سازمان، و کارکنان سازمان، و وقت و انرژی اختصاص یافته به طرح سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی است.

فعالیت‌ها: منظور از فعالیت‌ها این است که یک برنامه با استفاده از دروندادهای خود و برای انجام مأموریت خود چه می‌کند. فعالیت‌ها و فرایندها به منظور تحقق اهداف برنامه طراحی می‌شوند. مثلاً در مورد طرح سامان‌دهی می‌توان به این فعالیت اشاره کرد: اطلاع‌رسانی در مورد محتوای برنامه درسی مصوب وزارت آموزش و پرورش؛ تهیه و ارسال مجموعه راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی برای ناشران؛ برگزاری جشنواره کتاب‌های آموزشی و تربیتی رشد؛ انتشار متن بیانیه داوران کتاب‌های آموزشی حاضر در جشنواره رشد؛ انتشار فصل‌نامه رشد جوانه؛ معرفی کتاب‌های مناسب در کتاب‌نامه رشد و در انتهای کتاب‌های درسی.

دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی به‌عنوان متولی اجرای طرح سامان‌دهی و برای نیل به اهداف این طرح، فعالیت‌ها و اقدامات زیر را در فاصله سال‌های ۱۳۷۹ تاکنون (مرداد ۱۳۹۳) به انجام رسانده است:

- تشکیل دبیرخانه و شورای طرح سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی با حضور نمایندگان معاونت‌های ذی‌ربط وزارت آموزش و پرورش و اتحادیه ناشران و صاحب‌نظران حوزه نشر؛
- تشکیل گروه‌های کارشناسی موضوعی (گرایش اصلی) به تفکیک دوره‌های تحصیلی سه‌گانه، به‌منظور بررسی میزان انطباق کتاب‌های آموزشی با معیارها یا استانداردهای تعیین‌شده؛
- تعیین و اعلام استانداردهای عمومی و اختصاصی کتاب‌های آموزشی در دوره‌های تحصیلی و حوزه‌های درسی گوناگون و اعلام نیازهای آموزشی به مؤلفان و ناشران در قالب نشریات و مجموعه راهنماهای موضوعی تولید کتاب‌های آموزشی، همچون بیانیه‌های هیئت‌داوران جشنواره‌ها و ۲۳ جزوه تحت عنوان ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی؛
- برگزاری ۱۰ دوره جشنواره کتاب‌های آموزشی به تفکیک دوره‌های تحصیلی از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۲؛

● معرفی کتاب‌های آموزشی تأییدشده به مخاطبان (دانش‌آموزان و معلمان) از طریق درج مشخصات آن‌ها در ۲۳ شماره کتاب‌نامه رشد دوره‌های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه

- نظری، و فنی و حرفه‌ای و کاردانش؛
- معرفی کتاب‌های آموزشی مناسب در انتهای کتاب‌های درسی دوره‌های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه برای استفاده دانش‌آموزان؛
- انتشار ۴۳ شماره از نشریه شورای سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی (جوانه) تا بهار ۱۳۹۳؛
- برقراری طراحی «وبسایت اطلاع‌رسانی سامان کتاب» به‌نگام و ارتباط دوسویه با گروه‌های مخاطب و نهادهای ذی‌نفع؛
- راه‌اندازی کارگاه آموزشی تولید کتاب‌های آموزشی برای مؤلفان و ناشران؛
- هماهنگی با «مؤسسه منادی تربیت» برای خرید و توزیع کتاب‌های آموزشی تأییدشده در مدارس کشور بدون داوری مجدد آن‌ها؛
- انتشار خبرنامه آینده.

بروندادها: منظور از بروندادها نتایج یا پیامدهای کوتاه‌مدت ناشی از اجرای یک فعالیت است. کسب مهارت خاص یا تغییر نگرش می‌تواند از مصادیق این ستاندها باشد. در مورد طرح سامان‌دهی می‌توان به افزایش کیفیت کتاب‌های آموزشی تولیدشده از سوی مؤلفان و ناشران در بازار این نوع کتاب‌ها یا افزایش کیفیت تدریس

معلمان بهره‌مند از این کتاب‌ها و یا افزایش میزان مطالعه کتاب‌های آموزشی استاندارد در میان دانش‌آموزان اشاره کرد. اولین برونداد مورد انتظار از اجرای طرح سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی، افزایش کتاب‌های آموزشی مناسب و مرتبط با برنامه درسی در بازار کتاب است. به‌عبارت‌دیگر، سخن بر سر این موضوع است که مؤلفان و ناشران کتاب‌های آموزشی به ملاک‌ها و دستورالعمل‌های متولیان طرح سامان‌دهی توجه کنند و روزبه‌روز بر تعداد کتاب‌های استاندارد در بازار این‌گونه کتاب‌ها افزوده شود. در خصوص افزایش کتاب‌های آموزشی استاندارد در بازار کتاب‌های آموزشی یا در مجموعه کتاب‌های ارسال شده به جشنواره‌های رشد از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۹ باید گفت، بنا بر ارزیابی خود دفتر انتشارات کمک‌آموزشی در سال اول اجرای طرح سامان‌بخشی ۱۰ درصد از کتاب‌های موجود در بازار منطبق با استانداردهای کتاب‌های آموزشی بوده‌اند. اکنون پس از ۱۰ سال این رقم به‌طور میانگین به ۴۰ درصد رسیده است. در خصوص تمکین ناشران و مؤلفان از انتظارات طرح سامان‌دهی باید گفت بر اساس یافته‌های تحقیق حاضر، میانگین عمل آنان به توصیه ۳/۵ و ۳/۲۱ از ۶ بوده است.

دومین برونداد مورد انتظار این بود که معلمان مورد مطالعه، هم خود از کتاب‌های آموزشی راهنمای ویژه معلمان استفاده کنند و هم دانش‌آموزان را به استفاده از کتاب‌های آموزشی مورد تأیید وزارت آموزش و پرورش تشویق کنند. یافته‌های تحقیق حاکی از

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند، ۶۲/۶ درصد از دانش‌آموزان برای انتخاب کتاب‌های آموزشی به کتاب‌های آموزشی مندرج در انتهای کتاب‌های درسی مراجعه کرده‌اند

آن است که بیش از ۵۰ درصد معلمان در حد متوسط و بالاتر، کتاب‌های آموزشی دانش‌افزا و راهنما را مطالعه و کتاب‌های آموزشی تأییدشده را انتخاب کرده و به دانش‌آموزان توصیه کرده‌اند.

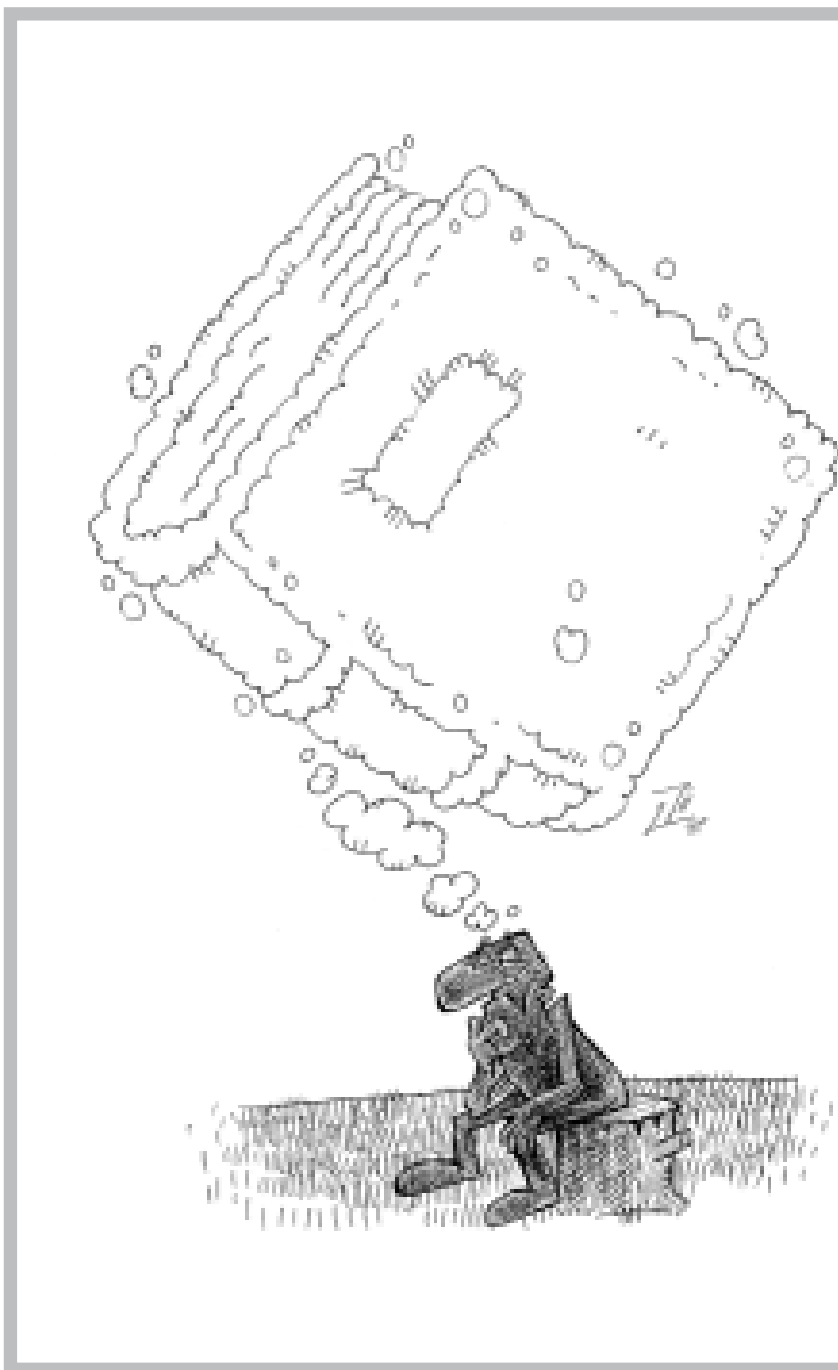
سومین برون‌داد مورد انتظار این بود که دانش‌آموزان نیز از کتاب‌های مورد تأیید وزارت آموزش و پرورش استفاده کنند. یعنی هم رفتار جست‌وجوی کتاب، هم رفتار خرید کتاب و هم رفتار کتاب‌خوانی آنان منطبق با انتظارات طرح سامان‌دهی باشد. در خصوص رفتار جست‌وجوی کتاب‌های آموزشی،

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند، ۶۲/۶ درصد از دانش‌آموزان برای انتخاب کتاب‌های آموزشی به کتاب‌های آموزشی مندرج در انتهای کتاب‌های درسی مراجعه کرده‌اند، ولی ۶۹/۳ درصد از دانش‌آموزان کتاب‌نامه رشد را تاکنون ندیده‌اند. به نظر می‌رسد اکثر دانش‌آموزان، انتخاب کتاب‌های آموزشی را به «دیگران مهم»، یعنی معلمان و اولیای خود واگذار کرده‌اند. حتی دانش‌آموزانی که این کتاب‌نامه‌ها را دیده‌اند، به ندرت کتابی را از فهرست کتاب‌های آموزشی تأییدشده انتخاب کرده‌اند. یعنی فقط هشت درصد از دانش‌آموزان از میان فهرست مذکور کتاب‌هایی را انتخاب و خریداری کرده‌اند. بنابراین توصیه‌های کارشناسان وزارت آموزش و پرورش در مورد کتاب‌های آموزشی مناسب که در انتهای کتاب‌های درسی، در کتاب‌نامه رشد و در مطبوعات و مجلات کشور اعلام شده‌اند، در مقایسه با سایر منابع اثرگذاری روی انتخاب و خرید کتاب‌های آموزشی از اهمیت کمتری برخوردار بوده‌اند.

۴۹ درصد از دانش‌آموزان بر اساس توصیه معلمان خود در سال جاری کتاب‌های کمک‌آموزشی و کمک‌درسی خریدند که این خود بیانگر مرجعیت معلمان در این زمینه است. در خصوص رفتار خرید یافته‌ها نشان می‌دهند، ۷۵/۸ درصد از دانش‌آموزان هنگام خرید کتاب‌های آموزشی به فهرست کتاب‌های توصیه‌شده در انتهای کتاب‌های درسی مراجعه نمی‌کنند و ۸۶/۹ درصد اعلام کرده‌اند به کتاب‌های توصیه‌شده در کتاب‌نامه رشد توجهی ندارند.

یکی دیگر از برون‌دادهای مورد انتظار این بود که طرف‌های ذی‌ربط و ذی‌نفع، مرجعیت داوران در تشخیص کتاب‌های آموزشی مناسب را بپذیرند. بر اساس یافته‌های تحقیق حاضر، بیش از نیمی از والدین بر اساس توصیه معلم امسال فرزند خود، به خرید کتاب دست زده‌اند. ۱/۲ درصد از والدین فهرست کتاب‌های معرفی‌شده در انتهای کتاب‌های درسی و ۰/۳ درصد کتاب‌نامه رشد را ملاک انتخاب کتاب قرار داده‌اند.

پنجمین برون‌داد مورد انتظار طرح سامان‌دهی مشاهده تغییر مورد انتظار در رفتار جست‌وجوی کتاب، رفتار خرید کتاب و تشویق فرزندان به مطالعه کتاب‌های آموزشی از سوی والدین آنان بود. در این خصوص درصد عمده‌ای از والدین با فهرست کتاب‌های آموزشی مناسب در انتهای کتاب‌های درسی و با کتاب‌نامه رشد آشنایی ندارند. بدیهی است هنگامی که تعداد کمی از والدین با کتاب‌نامه رشد آشنایی داشته باشند، مسلماً تعداد کمتری هم بر این اساس کتاب‌های کمک‌آموزشی برای فرزندشان

می‌خرند. در خصوص رفتار خرید نیز نتایج تحقیق نشان می‌دهند که درصد قابل توجهی از والدین یعنی ۸۷ درصد از آنان در سال ۱۳۹۰ برای فرزند خود کتاب‌های آموزشی خریده‌اند.

ششمین برون‌داد مورد انتظار این بود که مصرف‌کنندگان کتاب‌های آموزشی (معلمان، دانش‌آموزان و اولیای آنان) از کتاب‌های آموزشی مورد تأیید وزارت آموزش و پرورش رضایت داشته باشند. بیش از ۵۰ درصد از معلمان و والدین رضایت داشته‌اند.

برآیندها: منظور از برآیندها، مزایای ناشی از اجرای برنامه است؛ یعنی مزایایی که نصیب مشارکت‌کنندگان در برنامه (ذی‌نفعان) می‌شود. به عبارت دیگر، منظور از برآیندها، تحقق اهداف و مقاصد یک برنامه است. در طرح سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی، افزایش تقاضا برای کتاب‌های آموزشی تأیید شده از سوی وزارت آموزش و پرورش و به عبارت دیگر، افزایش میزان فروش و میزان شمارگان آن کتاب‌ها، افزایش عملکرد آموزشی معلمان و افزایش عملکرد یا موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان، همگی برآیند اجرای طرح سامان‌دهی محسوب می‌شوند. یکی از برآیندهای مورد انتظار از اجرای طرح سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی این است که انتخاب یک کتاب به‌عنوان کتاب برتر یا استاندارد در جشنواره رشد و تبلیغ رایگان آن از سوی متولیان طرح در کتاب‌نامه رشد و انتهای کتاب‌های درسی، به افزایش تقاضا برای آن کتاب و در نتیجه افزایش شمارگان و میزان فروش آن در بازار کتاب بینجامد، اما نتایج به‌دست‌آمده از تحقیق چنین رابطه‌ای را به‌طور قطعی تأیید نکرد.

استفاده از دو راهکار بازاریابی یعنی کتاب‌نامه رشد و انتهای کتاب‌های درسی به ترتیب در رتبه‌های هفتم و هشتم قرار گرفته‌اند، زیرا راهکارهای بسیاری برای بازاریابی کتاب‌های آموزشی (که به ترتیب عبارت‌اند از تخفیف دادن به خریداران کتاب، حضور در نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران، برقراری ارتباط با معلمان برای معرفی کتاب به دانش‌آموزان، قرار دادن کتاب‌ها در فهرست خرید شهرداری، تبلیغ کتاب‌ها از طریق مطبوعات، قرار دادن کتاب‌های در فهرست کتاب‌های مناسب «انتشارات منادی تربیت» برای شرکت در نمایشگاه کتاب در مدارس کشور) وجود دارد. بنابراین در صورت عدم تأیید کتاب‌های آموزشی یک مؤسسه انتشاراتی در جشنواره‌های رشد، ناشران از راهکارهای دیگری نیز استفاده می‌کنند.

از نظر چهار گروه ناشران، مؤلفان، داوران و معلمان مهم‌ترین

مشکلات و نقاط ضعف طرح سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی عبارت‌اند از: عدم اطلاع‌رسانی به‌موقع در مورد تغییر محتوای کتاب‌های درسی؛ دسترسی نابرابر به اطلاعات مربوط به تغییر محتوای کتاب‌های درسی؛ تغییر مداوم محتوای کتاب‌های درسی؛ عملیاتی و مصداقی نبودن معیارها یا استانداردهای اعلام‌شده از سوی وزارت آموزش و پرورش؛ عدم خریداری کتاب‌های معرفی‌شده به‌عنوان کتاب‌های مناسب از سوی وزارت آموزش و پرورش و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ برقراری ارتباط برخی ناشران با معلمان به‌منظور معرفی کتاب‌های آموزشی به دانش‌آموزان؛ عدم توجه انتشارات منادی تربیت (به‌عنوان برگزارکننده نمایشگاه‌های هفته کتاب در مدارس کشور) به فهرست کتاب‌های مناسب و برگزیده

جشنواره؛ بی‌توجهی «کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان» به فهرست کتاب‌های مناسب و برگزیده جشنواره هنگام خرید کتاب؛ عدم تناسب نداشتن نیازهای آموزشی اعلام‌شده از سوی وزارتخانه با علاقه‌های مؤلفان/ مترجمان؛ عدم تناسب و بی‌ارتباط بودن اکثر کتاب‌های آموزشی موجود در بازار با برنامه درسی مصوب؛ تناسب نداشتن نیازهای آموزشی اعلام‌شده از سوی وزارتخانه با نیازهای آموزشی دانش‌آموزان؛ به‌روز نبودن کتاب‌های معرفی‌شده در انتهای کتاب‌های درسی (یعنی کتاب‌هایی معرفی شده‌اند که خیلی

از ناشران آن‌ها را دیگر چاپ نمی‌کنند)؛ بی‌توجهی ممیزان وزارت و فرهنگ و ارشاد اسلامی به معیارها یا استانداردهایی که از سوی مجریان طرح سامان‌دهی برای ارزشیابی کتاب‌های آموزشی در نظر گرفته شده‌اند.

بنابراین، باوجود اینکه طرح سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی یکی از قدم‌هایی است که برای تحقق آموزش کیفی در نظام آموزش و پرورش کشور برداشته شده است، اما برای ارتقای کیفیت در نظام آموزش و پرورش، باید ضمن حفظ، تداوم و آسیب‌شناسی مستمر این طرح، به سایر مؤلفه‌های نظام آموزش و پرورش هم توجه کرد. به عبارت دیگر، این طرح از قدم‌های لازم (و نه کافی) برای تحقق آموزش و پرورش با کیفیت است.

**ششمین برون‌داد
مورد انتظار این بود
که مصرف‌کنندگان
کتاب‌های آموزشی
(معلمان، دانش‌آموزان و
اولیای آنان) از کتاب‌های
آموزشی مورد تأیید وزارت
آموزش و پرورش رضایت
داشته باشند. بیش از ۵۰
درصد از معلمان و والدین
رضایت داشته‌اند**